

УДК 37.041:37.091.212

О. В. МАЛИХІН

доктор педагогічних наук, професор

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

У статті висвітлено принципи організації самостійної освітньої діяльності студентів. Здійснено аналіз сукупності принципів. Розглянуто систему принципів, яка має власний внутрішній взаємозв'язок і взаємозумовленість. Підходячи до розробки принципів, ми виходимо з того, що самостійна освітня діяльність студентів в умовах вищого навчального закладу є невід'ємною складовою загального освітнього процесу підготовки фахівця згідно з чинним Державним стандартом.

Ключові слова: принцип, принципи організації, самостійна освітня діяльність, сукупність принципів.

Усвідомлення й упровадження принципів організації певного освітнього процесу надає можливість організувати його відповідно до притаманних йому закономірностей, обґрунтовано й свідомо визначити його цілі й виважено підійти до змістового наповнення, відбору форм і методів навчання, які були б адекватними цілям.

Зупинимось на загальнонауковому визначенні категорії принципу. Принцип (від лат. *principium* – основа, першопочаток) – означає похідне положення будь-якої теорії, вчення та ін.; керівна ідея; основне правило діяльності [9, с. 409].

У дидактиці принцип – це інструментальне, подане в категоріях діяльності вираження педагогічної концепції; це методичне вираження законів і закономірностей, які вже пізнані; це знання про цілі, сутність, зміст, структуру навчання, яке виражено у формі, що дає змогу використовувати їх у якості регулятивних норм практики [8, с. 444].

Підходячи до розробки принципів, ми виходимо з того, що самостійна освітня діяльність студентів в умовах вищого навчального закладу є невід'ємною складовою загального освітнього процесу підготовки фахівця відповідно до чинного Державного стандарту.

Мета статті – визначити принципи самостійності та принципи організації самостійної освітньої діяльності студентів в умовах вищого навчального закладу.

За умови впливу соціального прогресу й новітніх наукових досягнень, виокремлення нових закономірностей навчання, накопичення досвіду роботи тих, хто навчає, й аналізу результатів навчання тих, хто навчається, певні принципи навчання видозмінюються, вдосконалюються. Сучасні принципи зумовлюють вимоги до всіх компонентів навчального процесу: цілей і завдань, формування змісту, добору форм і методів, стимулювання, планування й аналізу результатів, які вже досягнуто. У минулому біль-

шість принципів навчання виводилася з практики, практичного досвіду, тобто йшлося про їх емпіричне обґрунтування. Сучасний стан розвитку науки загалом і педагогічної науки зокрема дає змогу звертатися у науковому пошуку до певного теоретичного обґрунтування. Деякі етапи такого обґрунтування розроблено в працях В. В. Краєвського. Він пропонує таку схему [7]:

практичне завдання → наукова проблема → задум того, як вирішити → гіпотеза → способи її перевірки → теоретична інтерпретація результатів → принцип

Саме такої схеми ми намагаємося дотримуватись при визначенні принципів ефективної організації самостійної освітньої діяльності студентів вищих навчальних закладів. А якщо врахувати, що “принципи навчання існують в органічній єдності й утворюють певну концепцію дидактичного процесу, яку можна представити як систему, компонентами якої вони є” [3, с. 36], варто також зупинитися на системному розумінні комплексу принципів навчання, які можуть бути покладені в основу організації самостійної освітньої діяльності студентів.

Система принципів завжди має власний внутрішній взаємозв'язок і взаємозумовленість, а важливою умовою її існування та функціонування є наявність центрального, провідного, системоутворювального принципу. Стосовно середньої загальноосвітньої школи, виходячи із сучасної концепції навчання, таким принципом є принцип розвивального й виховного навчання, а стосовно професійної освіти – принцип фундаментальності й професійної спрямованості. Відповідно, всі інші принципи є похідними від провідних. Похідні принципи конкретизують один чи декілька системоутворювальних принципів, розкривають та уточнюють умови їх реалізації й упровадження.

Система буде функціонально дієздатною за умови взаємозалежності й взаємопроникнення принципів, які є її компонентами.

Сучасна дидактика розглядає принципи навчання як певні рекомендації, які спрямовують педагогічну діяльність і навчальний процес загалом, як способи досягнення педагогічних цілей з урахуванням закономірностей та умов, у яких здійснюється навчально-виховний процес. Але, на думку В. І. Загвязинського, таке твердження не повністю розкриває сутність принципу як дидактичної категорії. Він вважає, що принцип по суті є рекомендацією, орієнтиром щодо способів досягнення міри, гармонії, продуктивної взаємодії в поєднанні певних протилежних сторін, начал, тенденцій педагогічного процесу [3, с. 37].

Визначення принципів самостійності та професійно-педагогічної спрямованості як системоутворювальних дає можливість говорити про систему принципів організації самостійної освітньої діяльності студентів в умовах вищого навчального закладу. До неї належать такі принципи: само-

стійності; гуманізації й гуманітаризації; наступності; науковості; свідомості й активності; системності, послідовності й раціональності; доступності й достатнього рівня складності; зв'язку теорії з практикою.

Принцип самостійності визначаємо як провідний і системоутворювальний, оскільки саме його реалізація відображає специфіку досліджуваного виду освітньої діяльності.

Самостійна освітня діяльність студента передбачає його повну самостійність і свободу щодо опанування певного обсягу знань, які він набуває в процесі самостійної роботи, яка передбачена навчальними планами й навчальними програмами з окремих дисциплін. У чому ж полягає самостійність студента? Передусім, він повинен навчитися самостійно розподіляти час, який передбачено для занять самостійною освітньою діяльністю. Студент повинен уміти самостійно висувати проміжні цілі власної самостійної освітньої діяльності, які було б підпорядковано успішному досягненню кінцевої мети; самостійно відбирати найбільш ефективні форми й методи засвоєння навчального матеріалу; працювати над формуванням власної пізнавальної самостійності, яка є передумовою розвитку вмінь і навичок самостійної освітньої діяльності; аналізувати й коригувати самостійну освітню діяльність з урахуванням виявлених у процесі роботи помилок і недоліків стосовно змісту навчання й організації всього процесу; займатися самоконтролем отриманих результатів самостійної освітньої діяльності й набувати вмінь самостійно порівнювати власний рівень набутих знань із певними вимогами, які висуваються до фахівця певного рівня з тієї чи іншої дисципліни.

В основу цього принципу покладено вимоги, які висувають до сучасної вищої школи підготовки фахівця, здатного самостійно й цілеспрямовано набувати професійно значущих знань під час навчання у вищому навчальному закладі, а також підготувати його до подальшого безперервного самостійного вдосконалення вже набутих знань і постійного накопичення нових знань із галузей, які є важливими для підтримання власного професіоналізму протягом усього життя.

Принципу гуманізації й гуманітаризації належить одне з провідних місць у системі принципів організації самостійної освітньої діяльності студентів вищих навчальних закладів, оскільки сьогодні ці принципи відбивають основні тенденції розвитку освіти в сучасному світі й наголошують на зростанні ролі й значенні людських відносин, взаємного розуміння учасниками навчального процесу успішності освіти загалом.

Процеси гуманізації й гуманітаризації є майже невід'ємними. Так, Л. В. Кондрашова говорить про те, що «гуманізація – це основа методів, притаманних гуманітарним наукам, пов'язаних з образним мисленням, уявою, естетичними оцінками, пошуком далеких аналогій і самостійних суджень. Гуманітаризація, – продовжує вона, – передбачає не просте засвоєння гуманітарного знання, а оволодіння особливим способом мислення, який дає змогу осмислити ситуації, що виникають, бути готовим до ді-

алогу культур, самоосвіти й самореалізації в системі нових відносин “людина – світ”». Мету гуманітарного знання Л. В. Кондрашова вбачає в збагаченні внутрішнього світу особистості, залученні її до естетичних цінностей, спонуканні до морального вдосконалення [6, с. 30].

Підводячи своєрідний підсумок, зазначимо, що в процесі організації самостійної освітньої діяльності студентів він означає: утвердження особистості студента як найвищої соціальної цінності, що визначає провідні цілі організації самостійної освітньої діяльності; найповніше розкриття його здібностей і задоволення різноманітних пізнавальних потреб через форми й методи самостійної діяльності, забезпечення пріоритетності загальнолюдських і громадянських цінностей у змісті самостійної роботи; сприяння самоактуалізації студентів в умовах професійно орієнтованої самостійної навчальної діяльності, організація такої діяльності викладача й студента на засадах партнерства; створення в процесі її здійснення можливостей для творчості студентів, реалізації ними вільного вибору змісту, форм і методів самостійної освітньої діяльності.

Принцип наступності в організації самостійної освітньої діяльності повинен забезпечити поступовий перехід від власне шкільних форм і методів засвоєння знань до активних, раціональних і системних, коли більшість навантаження у виконанні завдань припадає саме на студента. Дійсно, разом із засвоєнням спеціальних знань потрібна робота, спрямована на вироблення раціональних умінь. Вона полягає в вирішенні операційно-адаптаційних завдань – тобто завдань, що поетапно пристосовують студентів до навчального процесу саме у вищому навчальному закладі шляхом усунення низького рівня змістово-операційної підготовки студента, неповної його організаційно-адаптаційної компетентності.

Виклад теоретичного матеріалу, що супроводжується постановкою завдань, самостійний пошук вирішення яких міг би здійснюватися за умови організації інших форм навчального процесу, змушує студентів першого року навчання регулярно конкретизувати, узагальнювати й систематизувати відповідні ідеї, забезпечує зв'язки, що умовно можна позначити так: “лекція – лекція”, “лекція – практичне заняття”, “лекція – домашнє завдання”, “практичне завдання – домашнє завдання”, “лекція – контрольні заходи, екзамен (залік)” та ін.

Якісне збільшення частини такої цілеспрямованої й систематичної самостійної освітньої діяльності студентів першого року навчання під час аудиторних і позааудиторних занять виявляється можливим за умови готовності до неї студентів.

Завдання викладача, керуючись принципом наступності в організації самостійної освітньої діяльності студентів, полягає в доборі завдань, які поступово стають більш складними, їх систематичній постановці, визначенні розділу посібника для вивчення й здійснення контролю. При цьому, як свідчить педагогічний досвід, серед причин непопулярності додаткової самостійної роботи серед студентів – відсутність її оцінки з боку виклада-

ча, тому викладачеві треба підтримувати пріоритет “звітної” діяльності студента при виконанні різного роду завдань, продумати нові форми захоочування самостійної роботи з додатковими джерелами знань.

Принцип науковості в організації самостійної освітньої діяльності студентів вищих навчальних закладів полягає, насамперед, у тому, що для самостійного засвоєння повинні пропонуватися дійсно встановлені наукою знання, вони повинні бути науково доведені й перевірені.

На самостійне опрацювання повинні вноситися виважені теорії, які в більшості випадків тлумачать однозначно чи досить близько різні наукові школи, що не завдасть додаткових ускладнень для їх засвоєння. Потрібно запобігати винесенню на самостійне опанування наукових даних, які не знайшли відповідного й належного відображення в навчальних посібниках і підручниках, або містять у собі контраверсійні твердження й положення без чіткого виокремлення найбільш важливих, пріоритетних і практично значущих.

Принцип науковості в організації самостійної освітньої діяльності забезпечує відповідність навчальних планів і навчальних програм рівню соціального й науково-технічного прогресу стосовно змісту навчальної інформації, яка вноситься на самостійне опрацювання.

Реалізація принципу науковості також забезпечує впровадження новітніх досягнень педагогіки, психології, методики, передового педагогічного досвіду, розкриває логіку окремих навчальних дисциплін і навчального процесу загалом.

Принцип свідомості й активності студентів відіграє важливу роль в організації самостійної освітньої діяльності, оскільки він виражає сутність діяльнійшої концепції: неможливо навчити того, хто навчається, якщо він не захоче навчитись сам. Оволодіння знаннями й розвиток відбувається лише за умов наявності власної активної діяльності, цілеспрямованих зусиль, спрямованих на отримання запланованого результату.

У процесі організації самостійної освітньої діяльності визначений принцип актуалізується з причини того, що процес набуття значних обсягів знань відбувається без прямого втручання викладача, і саме від наявності й сформованості відповідного рівня свідомості й активності студента безпосередньо залежить кінцевий результат такої освітньої діяльності.

В основу цього принципу покладено закономірності, які встановлено наукою:

- справжня сутність людської освіти ґрунтується на глибоких і самостійно осмислених знаннях, яких набувають шляхом інтенсивного напруження власної розумової діяльності;
- свідоме засвоєння знань студентами залежить від певних умов і факторів: мотивів навчання, рівня й характеру пізнавальної активності студентів загалом й рівня сформованості пізнавальної самостійності як специфічного й суттєвого показника успішності самостійної освітньої діяльності.

Власне пізнавальна активність студентів і їх пізнавальна самостійність є важливим фактором навчання й рішуче впливають на темп, глибину й міцність засвоєння навчального матеріалу. Свідомість, у свою чергу, зазвичай супроводжує активність та означає свідоме розуміння цілей, умотивоване прагнення до їх досягнення. Активність може бути репродуктивною або продуктивною, іншими словами, відтворювальною або творчою [3, с. 44].

У процесі організації самостійної освітньої діяльності студентів можливі різні рівні активності, і це треба мати на увазі викладачеві під час постановки перед студентом завдань для виконання самостійно. Всі рівні активності студента повинні підлягати стимулюванню для досягнення найкращих результатів самостійної освітньої діяльності.

Принцип системності, послідовності й раціональності організації самостійної освітньої діяльності студентів вищих навчальних закладів спирається на таке наукове положення: людина лише тоді володіє реальними знаннями, коли в її розумі відображається правильна й систематизована картина зовнішнього світу, яка являє собою систему взаємопов'язаних понять. Традиційно цей принцип містить у собі вимоги логічності, послідовності й наступності, коли кожне наступне знання чи вміння ґрунтується на попередньому й продовжує його.

Важливість цього принципу зумовлена твердженням про те, що універсальним засобом і головним способом формування системи наукових знань є певним чином організоване навчання, у якому система аудиторної роботи й самостійна освітня діяльність студента перебувають у взаємозв'язку й єдності. У контексті цього дослідження варто звернути особливу увагу на доцільність виваженого об'єднання й розподілу загального навчального матеріалу з кожної окремої дисципліни на модулі (відносно завершені самостійні блоки навчальної інформації), які передбачено для аудиторної роботи, й ті, які виносяться на самостійне опрацювання.

Потрібно запобігати винесенню на самостійну роботу матеріалу, який потребує обробки при безпосередньому втручанні викладача. Іноді трапляються й інші порушення принципу наступності, коли на самостійне опрацювання виносяться матеріал, який буде засвоюватися під час аудиторних занять наступних семестрів. Таким чином, самостійна й аудиторна робота повинні перебувати в гармонійному кореляційному співвідношенні, щоб перша стимулювала й активізувала іншу, і навпаки.

У процесі організації самостійної освітньої діяльності необхідно враховувати співвідношення обсягів навчального матеріалу, який виносяться на самостійне опрацювання, з різних дисциплін. Йдеться про реалії перевантажень студентів і недостатність часу для якісних занять самостійною освітньою діяльністю. Вважаємо, що існує дві об'єктивні причини для цього. По-перше, інформаційні обсяги, передбачені для самостійного засвоєння, не відповідають відведеній і передбаченій навчальними планами й навчальними програмами кількості годин, що суттєво негативно впливає на результати самостійної освітньої діяльності студентів і в результаті – на

якість підготовки фахівця загалом. По-друге, підготовка студентів до аудиторних занять дуже часто вимагає значних часових витрат, які вони намагаються компенсувати за рахунок часу, передбаченого на самостійну освітню діяльність з цієї дисципліни. І найгірше в цьому те, що все це зумовлене некомпетентністю викладача стосовно організації роботи під час аудиторних занять, нездатністю раціонально розподілити навчальний час студентів, неспроможністю організувати оперативну перевірку їх знань. У результаті цього студенти можуть взагалі залишати поза увагою обсяг самостійної освітньої діяльності і повернутися до неї в кращих випадках при підготовці до іспитів чи заліків, які є кінцевою формою контролю знань. Тому ми й говоримо про раціональність розподілу навчального матеріалу в часі й за змістом, його відповідність кількості годин, передбачених програмою.

Принцип доступності й достатнього рівня складності в організації самостійної освітньої діяльності студентів вищих закладів освіти зумовлюється необхідністю врахування реальних можливостей тих, хто навчається, відмовою від інтелектуальних та емоційних перевантажень, які негативно впливають на фізичний і психічний стан студентів.

В основу цього принципу також покладено закон тезаурусу (від лат. *thesaurus* – скарб). У переносному значенні під ним розуміють обсяг накопичених людиною знань, умінь і способів мислення. Особливого значення цей принцип набуває на початкових етапах перебування студентів у вищій школі, оскільки їх спосіб мислення ще не повністю відповідає вимогам вищої школи й зазвичай позбавлений самостійності.

Для запобігання додаткових труднощів варто уникати винесення на самостійне опрацювання контраверсійних теорій і положень, особливо протягом першого року навчання, коли відбувається адаптація вчорашнього школяра до нових умов організації навчального процесу, коли особливої уваги потрібно надавати не стільки інформаційному навантаженню самостійної освітньої діяльності, скільки організаційній стороні процесу, спрямованій на формування вмінь і навичок, які б стали в нагоді в подальшій самостійній освітній діяльності та забезпечили б її успішне здійснення на наступних курсах, коли обсяги навчального матеріалу, призначеного для самостійного опрацювання, будуть постійно збільшуватися.

Але, з іншого боку, зміст самостійної освітньої діяльності не повинен бути занадто легким, у ньому варто дотримуватися певної міри психічного напруження, яке є необхідним для підтримання в студентів інтелектуального й енергетичного тону, активності й інтенсифікації пошукових дій, пов'язаних із подоланням труднощів у навчанні.

Принцип зв'язку теорії з практикою в організації самостійної освітньої діяльності студентів ґрунтується на провідному положенні класичної філософії й сучасної гносеології: точка зору життя, практики – основна точка зору пізнання. Ефективність і якість навчання перевіряються, підтверджуються й спрямовуються практикою. Практика – єдиний критерій істини, джерело пізнавальної діяльності і сфера застосування результатів навчання.

Стосовно організації самостійної освітньої діяльності цей принцип реалізується в раціональному співвідношенні в її змісті методологічних, теоретичних і прикладних питань, відображенні логіки засвоєння педагогічних систем і їх перетворенні, у забезпеченні необхідного співвідношення між теоретичним і фактичним матеріалом, оптимальному використанні теорії при розв'язанні завдань практики, розкритті необхідності поєднання різних теоретичних та емпіричних методів у педагогічному пошуку, відображенні передового досвіду шкіл як джерела педагогічної теорії.

Усі знання, які отримують студенти в процесі самостійної освітньої діяльності, повинні подаватися в сучасному, доступному трактуванні. Предметом вивчення повинні бути й історія науки, і сучасні теорії, і ті прогнози, які пропонує наука, особливо про можливі шляхи досягнення балансу між природою й людиною, а також гармонії всередині людського суспільства.

Висновки. Визначальну роль в організації навчання у вищому навчальному закладі відіграють наукові теорії, а не практика. Але теорію, для того, щоб вона не залишалася абстрактною, потрібно будувати на основі вже накопиченого студентами досвіду, спиратись на нього, розвивати його. Після вивчення певних теоретичних положень необхідно надати їм вихід у практику, довести теоретичні положення до стадії дій, операцій, процедур, технологій, формувати в студентів уміння й навички практичного застосування отриманих знань. Саме дотриманню всіх перерахованих вимог взаємозв'язку теорії й практики повинен відповідати процес організації самостійної освітньої діяльності студентів вищих навчальних закладів.

Здійснений аналіз сукупності принципів (самостійності; гуманізації й гуманітаризації; наступності; науковості; свідомості й активності; системності, послідовності й раціональності; доступності й достатнього рівня складності; зв'язку теорії з практикою) визначають вимоги системи організації самостійної освітньої діяльності студентів до викладачів, дидактичної системи, зв'язків і взаємовідношень між компонентами навчання у вищому навчальному закладі.

Реалізація розробленої системи принципів організації самостійної освітньої діяльності студентів вищих навчальних закладів забезпечить теоретичне обґрунтування й практичну реалізацію педагогічної системи, а також цілісної педагогічної моделі організації самостійної освітньої діяльності студентів вищих навчальних закладів.

Список використаної літератури

1. Буряк В. К. Педагогічна культура: теоретико-методологічний аспект / В. К. Буряк. – Київ : Деміур. – 2005. – 232 с.
2. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения / А. Дистервег. – Москва : Учпедгиз, 1956. – 374 с.
3. Загвязинский В. И. Теория обучения: современная интерпретация : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. И. Загвязинский. – Москва : Академия, 2001. – 192 с.
4. Зязюн І. А. Діалектика змісту освіти і змісту учіння / І. А. Зязюн // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. праць. Спец. випуск "Проблеми і перспективи культурологічної особистісно-орієнтованої освіти". – 2003. – № 6. – С. 32–40.

5. Коменский Я. А. Избр. пед. сочинения в 2-х т. Великая дидактика / Я. А. Коменский ; ред. и вв. ст., прим. проф. А. А. Красновского. – Москва : Учпедгиз, 1982. – Т. 1. – 520 с.
6. Кондрашова Л. В. Гуманизация учебно-воспитательного процесса школы: история, теория, поиски / Л. В. Кондрашова. – Кривой Рог : КДПУ, 1996. – 74 с.
7. Краевский В. В. Методология педагогического исследования. Пособие для педагога-исследователя / В. В. Краевский. – Самара : Изд-во СамГПИ, 1994. – 165 с.
8. Подласый И. П. Педагогика: Новый курс : учеб. для высш. учеб. заведений : в 2 кн. / И. П. Подласый. – Москва : Владос, 2001. – Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. – 576 с.
9. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – Київ : Гол. ред. УРЕ, 1977. – 775 с.
10. Усова А. В. Формирование у учащихся учебных учений / А. В. Усова, А. А. Бобров. – Москва : Знание, 1987. – 80 с.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2017.

Малыхин А. В. Принципы организации самостоятельной образовательной деятельности студентов

В статье освещены принципы организации самостоятельной образовательной деятельности студентов. Осуществлен анализ совокупности принципов. Рассмотрена система принципов, которая имеет собственную внутреннюю взаимосвязь и взаимобусловленность. Подходя к разработке принципов, мы исходим из того, что самостоятельная образовательная деятельность студентов в условиях высшего учебного заведения является неотъемлемой составляющей общего образовательного процесса подготовки специалиста согласно действующему Государственному стандарту.

Ключевые слова: принцип, принципы организации, самостоятельная образовательная деятельность, совокупность принципов.

Malykhin O. Principles of Students' Individual Educational Activity Organization

The article highlights the principles of organization of self-educational activity of students. Analyzing a set of principles. The system of principles, which has its own internal relationship and interdependence. When developing principles, we proceed from the premise that students' individual educational activity at higher educational institutions is an integral component of the general educational process designed to train a specialist who would correspond to the existing requirements of the state standard. All the knowledge which students gain within their individual educational activity has to be presented in modern, understandable renderings; the history of science, modern theories and possible expectations, offered by science, especially those which concern the possible ways to reach harmony between nature and people, may all serve as the subjects of studies. The conducted analysis of the paradigm of principles of individualism; humanization and humanitarization; succession; scientific character; consciousness and activeness; systematicity, consistency and rationality; accessibility and sufficient level of complexity; connection between theory and practice determines the requirements of the organization of students' individual educational activities system to lecturers, students, didactic system, links and interrelations among different components of education at a higher educational institution. The implementation of the elaborated system of principles of organization of individual educational activity of students at higher educational institutions will provide the theoretical basis and practical implementation of pedagogical system as well of an integral pedagogical model of organization of individual educational activity of students at higher educational institutions.

Key words: the principle, the principles of organization of self-educational activity, a set of principles.